

Zadania konserwatorskie w trakcie realizacji digitalizacji zbiorów nowszych w ramach projektu „Patrimonium”

Agata Lipińska

notes 19_2017
konserwatorski

Summary: Agata Lipińska, *Preservation and Conservation Challenges During the Digitization of Newer Collections Within the “Patrimonium” project*

The years 2017–2020 will see the implementation of the “Patrimonium” project: digitization and release of the Polish national heritage from the collections of the Jagiellonian Library and the National Library of Poland. The digitization will cover over one million items from both institutions, of which 2/3 will come from the latter.

Since the beginning of the planned project the specialists from the Mass Conservation Laboratory, Institute of Preservation of Library Collections, National Library, have been aware of the fact that 90% of the materials to be scanned are machine-made paper and their conservation will be carried out by the Laboratory.

The Laboratory carries out preservation treatment of library materials according to the conservators’ ethics and following current preservation standards. Although the items that are treated in the Laboratory date back to the 19th and 20th centuries, they have the highest protection status. The work with them includes traditional methods with the use of reversible procedures, whenever permitted by the preservation state of the object.

In 2017 the “Patrimonium” project required the preservation of as many as 5,047 items, including over 3,600 objects from the Division of Ephemera and over 400 maps. It is worth stressing that the scanning of most large-format objects made of acid paper was not possible until it was purified, deacidified and, above all, integrated and straightened under pressure.

W lutym 2017 roku rozpoczęła się realizacja projektu „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”¹. Jest to wieloletni program digitalizacji ponad 1 miliona najcenniejszych obiektów z obu bibliotek, spośród których 2/3 pochodzić będzie z Biblioteki Narodowej. Projekt potrwa do 2020 roku.

Zostaną wykonane kopie cyfrowe cymeliów, druków starszych i nowszych do 1946 roku, rękopisów (w tym rękopisów muzycznych i map rękopiśmiennych), rycin, rysunków, fotografii oraz map i archiwalnych druków ulotnych. Wytypowane zbiory w dominującej części należą do kategorii archiwalnej i jako takie wchodzą w skład narodowego zasobu bibliotecznego. Kategoria ta podlega ograniczeniu w udostępnianiu w swojej oryginalnej postaci.

Jeszcze w roku 2016, przed inauguracją projektu, wszystkie komórki Biblioteki Narodowej gromadzące zbiory, Instytut Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych (IKZB) oraz Zakład Zbiorów Cyfrowych (ZZC) przygotowywały się do tego zadania. Najwyższa kategoria zbiorów poddawana masowej digitalizacji od razu wzbudziła niepokój wśród konserwatorów. W Pracowni Reprografii i Digitalizacji Zakładu Zbiorów Cyfrowych odbyły się spotkania z udziałem konserwatorów z IKZB. Uzgodniono zasady postępowania z obiektami pod

---

1 Projekt „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej” jest współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa 2014–2020 oraz dofinansowany ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Więcej informacji na <http://www.bn.org.pl/patrimonium/o-projekcie/> [dostęp: 14.12.2017]

względem bezpieczeństwa zbiorów przed, w trakcie i po digitalizacji. Konserwatorzy obejrzeni w ZZC skanery i wyposażenie stanowisk pracy, na których znajdują się obiekty. Każda z grup zawodowych opisała swoje wymagania i ograniczenia. Wypracowano taki sposób traktowania obiektów, by nie nastąpiło ich mechaniczne uszkodzenie, a więc pogorszenie stanu zachowania cennych zasobów.

Opracowano krótki formularz wypełniany przez konserwatorów, zawierający uwagi dotyczące postępowania z obiektem w trakcie lub po skanowaniu, krótką informację dla opiekunów zbiorów o przeprowadzonych pracach konserwatorskich lub renowatorskich oraz wskazania dotyczące sposobu przechowywania po powrocie obiektu do magazynu (np. nowe fastykuły, obwoluty ochronne). Ten niewielki formularz był dołączany do obiektu w ZZC i pozostawał przy nim aż do momentu zwrócenia egzemplarza do magazynu. Pracownia Konserwacji Masowej Arkuszy przeprowadziła w 2017 r. w ramach programu cztery szkolenia dla nowych pracowników Zakładu Zbiorów Cyfrowych. Tematem warsztatów było operowanie cennymi zbiorami, z naciskiem na kruche zbiory z XIX i XX wieku, dostosowanie urządzeń do stanu zachowania obiektu i jego budowy technologicznej, przygotowanie stanowisk pracy pod kątem bezpiecznego przekładania i przechowywania obiektów w trakcie skanowania. Przeszkolono łącznie 33 osoby.

Zdecydowana większość – 90% obiektów ze wszystkich kategorii (druki, rękopisy, obiekty kartograficzne itd.) wytypowanych do programu „Patrimonium” wytworzono w XIX i XX wieku. Ich podłożem jest papier maszynowy, który szybko ulega degradacji. Proces starzenia się papieru jest widoczny szczególnie w publikacjach o charakterze informacyjnym czy publicystycznym (np. gazety codzienne, afisze, programy). Staje się on żółty i kruchy, wrażliwy na dotykanie lub kartkowanie². Już na początku XIX wieku nastąpiło przyspieszenie

---

2 Zobacz też: *Stan zachowania polskich zbiorów bibliotecznych i archiwalnych z XIX i XX wieku*, pod red. B. Drewniewskiej-Idziak, Warszawa 2006; W. Sobucki, E. Jeżewska, *Wiedza o papierze dla konserwatorów zbiorów*, Warszawa 2015, s. 151–155; W. Sobucki, *Konserwacja papieru. Zagadnienia chemiczne*, Warszawa 2013, s. 55, 150–152.

wszystkich procesów powstawania książki i zwiększyły się nakłady. Zmechanizowano sposób wykonywania papieru z nowych surowców i technikę scalania druków, odchodząc od dotychczasowej rzemieślniczej produkcji. Zła kondycja papieru od połowy XIX wieku oraz nowy sposób oprawy – zautomatyzowane i uproszczone łączenie składek (np. wprowadzenie metalowych zszywek) – stały się przyczyną lawinowego narastania uszkodzeń mechanicznych. Ponadto nietrwałe oprawy często dodatkowo powodowały degradację papieru użytego do druku tekstów stanowiących zawartość książki.

Wszystkie te czynniki spowodowały, że zbiory z XIX i XX wieku są najbardziej zagrożoną zniszczeniem i zupełnym rozpadem częściami materiałów bibliotecznych i archiwalnych³. Przez ostatnie 150 lat jedynym sposobem ratowania nietrwałych druków były działania introligatorskie, które spowodowały nieodwracalną zaturę historycznych wartości zbiorów – oryginalnego formatu (prycinanie poszarpanych marginesów) i pierwotnego wyglądu druków (usuwanie oryginalnych opraw wydawniczych i obwolut).

Pracownia Konserwacji Masowej Arkuszy (PKMA) IKZB od 12 lat⁴ zajmuje się odkwaszaniem i konserwacją zachowawczą zbiorów z XIX i XX wieku. W tym czasie konserwatorzy i opiekunowie zbiorów wypracowali zasady współpracy. Pracownicy BN nauczyli się typować zbiory do odkwaszania, uzgodniono zakres wykonywanych prac konserwatorskich. Każdy zakład gromadzący zbiory ma swoje kryteria typowania obiektów do odkwaszania, według których trafiają one do PKMA IKZB. Program „Patrimonium” narzucił nowy sposób przeglądania zbiorów, a do skanowania trafiają obiekty przed i po odkwaszaniu i konserwacji. Niektóre zbiory nie były wyjmowane z półek przez kilkadziesiąt lat.

---

3 W Polsce problem kwaśnego papieru traci na aktualności dopiero około roku 1995. Więcej o badaniach statystycznych dotyczących problemu kwaśnego papieru w: *Odkwaszanie zbiorów bibliotecznych i archiwalnych w Polsce. Podsumowanie*. Warszawa 2008; *Przeszłość dla przyszłości. Masowe zabezpieczenie zasobów bibliotek i archiwów*, Kraków 2010.

4 W latach 2007–2015 Pracownia była częścią Zakładu Konserwacji Masowej Zbiorów Bibliotecznych BN i funkcjonowała pod nazwą Pracownia Odkwaszania i Konserwacji Arkuszy, w której odkwasza się zbiory w technologii wodnej w urządzeniu Neschen C900.

Od początku powstania projektu konserwatorzy PKMA zdawali sobie sprawę, że materiały poddawane skanowaniu będą prawie w 90% pochodziły z czasów papieru maszynowego, a ich konserwacja poszerzy zakres zadań wykonywanych w Pracowni.

W porozumieniu z Zakładem Dokumentów Życia Społecznego (ZDŻS), Zakładem Zbiorów Kartograficznych (ZZK) i Zakładem Zbiorów Muzycznych (ZZM) ustalono, że w trakcie realizacji „Patrimonium” wszystkie prace konserwatorskie prowadzone będą na obiektach wytypowanych do skanowania.

Zupełnie nowym zadaniem okazały się zbiory Zakładu Magazynów Bibliotecznych (książki i czasopisma XIX-XXI wieku). Do tej pory PKMA odkwasiła nieoprawne gazety i czasopisma – teraz dodatkowo pojawiły się druki zwarte wymagające interwencji konserwatora lub renowatora przed lub po skanowaniu. Druki te były wychwytywane przez przeszkolonych pracowników ZZC podczas typowania obiektów do digitalizacji na odpowiednie urządzenia.

Najważniejszym powodem kierowania druków nowszych do PKMA był brak lub utrudniony dostęp do tekstu. Drugi, równie istotny czynnik, ale występujący rzadziej, to bardzo zły stan papieru uniemożliwiający przekładanie kart lub rozprostowanie zagięć. Często sprawdzano stan zachowania innych egzemplarzy tego samego druku. Niekiedy udawało się odnaleźć mniej zniszczony obiekt, czasem jednak konserwator proponował wycofanie tytułu ze względu na bardzo zły stan papieru i oprawy.

Zadania konserwatorskie wykonywane w PKMA w czasie realizacji programu „Patrimonium”:

1. Przeglądy stanu zachowania. W 2017 roku przejrano 3642 druków nowszych ZMB, w tym w ciągu pierwszych dwóch miesięcy realizacji programu przeprowadzono oględziny 3246 woluminów. Następnie, po zakończeniu czterech szkoleń w Zakładzie Zbiorów Cyfrowych, przeglądy wykonywane były w ZZC, a konserwatorzy PKMA IKZB przeglądali wytypowane jednostki (ok. 400 wol.)

W ścisłej współpracy z ZDŹS, ZZK i ZZM przeglądy obiektów do „Patrimonium” prowadzone były przez pracowników tych Zakładów. Doraźnie konsultowano jedynie pojedyncze obiekty.

2. Doraźne ingerencje w druki nowsze. Przeważnie miały one związek z niestarannie przeprowadzonymi pracami introligatorskimi lub bibliotecznymi (np. znakowanie), niewłaściwym zabezpieczeniem druku. Najczęściej wykonywano następujące czynności:

- rozklejanie kart
- prostowanie kart
- wklejanie luźnych kart, tablic
- sklejanie dużych rozdarć lub pęknięć
- naprawa odpadających okładek broszurowych, czasem naprawa zachowawcza oprawy twardej
- naprawy zachowawcze grzbietów
- rozszywanie zbyt głęboko wszytych składek, wyjmowanie metalowych zszywek
- usuwanie pasków magnetycznych, jeśli sklejały tekst
- usuwanie płóciennych sztywnych grzbietów powodujących łamanie się kwaśnego papieru.

Tego rodzaju pracami objęto 832 woluminów druków nowszych, oraz dodatkowo kilka druków muzycznych. Wykonano też czynności, które dotyczyły 4 woluminów starodruków. Polegały one na przygotowaniu obiektów do skanowania – prostowaniu pozaginanych kart, zabezpieczeniu klamerek od opraw, by nie uszkodziły skanerów.

Obiekty po interwencji konserwatorskiej otrzymywały krótką pisemną informację dla ZZC lub zakładów gromadzących zbiory, dotyczącą wykonanego działania, stanu zachowania i sposobu dalszego postępowania z obiektem, szczególnie jeśli po przeprowadzonych czynnościach w obiekcie pojawiały się luzy lub niepołączone składki (wyjęcie zszywek).

3. Prace konserwatorskie

- Konserwacja i odkwaszanie – dotyczy zbiorów Zakładu Dokumentów Życia Społecznego, Zakładu Zbiorów Kartograficznych i Zakładu Zbiorów Muzycznych⁵.

Należy podkreślić, że większość obiektów wielkoformatowych ZDŻS to cienkie zakwaszone papiery, wielokrotnie złożone afisze przechowywane w pudłach. W trakcie nawet ostrożnego rozkładania arkusze ulegają uszkodzeniom mechanicznym. Obiekty wytypowane do digitalizacji były oczyszczane, odkwaszane, scalane i uzupełniane oraz prasowane. W takiej formie mogły być poddane skanowaniu. Dokumenty życia społecznego należą do najbardziej wrażliwej kategorii zbiorów.

Zbiory ZZK były czyszczone, odkwaszane i scalane. Mapy z XIX i XX wieku, wykonane na kwaśnym papierze w większych formatach, noszą ślady wielokrotnego składania i rozpadają się na mniejsze fragmenty w miejscach zagięć. Po konserwacji oddawane były do ZZK w formie rozprasowanej, gotowe do skanowania.

Podczas typowania zbiorów ZZM z XIX i XX wieku do konserwacji w ramach „Patrimonium” odkładane były obiekty wymagające zawansowanych prac konserwatorskich. Dodatkowo do PKMA zaczęły wpływać rękopisy muzyczne z XIX i XX wieku. Drugą ścieżką pojawiania się w konserwacji zbiorów muzycznych były protokoły ZZC wskazujące obiekty, które wymagały drobnych prac przed lub po skanowaniu. Czasem jednak wykonywano prace bardziej zaawansowane wraz z odkwaszaniem.

- Laminacja⁶ jednostronna Filmoplastem R obiektów o bardzo kruchym podłożu, łamiącym się w rękach.

---

⁵ Prace konserwatorskie dla tych Zakładów były wykonywane od początku działania Pracowni. W trakcie realizacji „Patrimonium” obiekty będą typowane wg innego niż dotychczas klucza. Odkwaszanie papieru na mokro umożliwia jego zupełne rozprostowanie, wykonanie uzupełnień, naprawę pęknięć, połączenie ze sobą odłamanych fragmentów. Tak rozprostowane i wzmocnione obiekty mogą być przekazane do digitalizacji.

⁶ Jest to naklejenie arkusza papieru całą powierzchnią na inny nośnik. Filmoplast R to przezroczysty, długowłóknisty, bezkwasowy papier japoński o gramaturze 8,5 g/m² z klejem aktywowanym pod wpływem temperatury 100–115°C. Nie zawiera ligniny ani hemicelluloz.

Przeprowadzono laminacje 6 obiektów z ZMB (razem 256 kart), wzmocniano najczęściej pierwsze i ostatnie składki. Całostronicową laminację przeprowadzono również dla afiszy ZDŹS, których papier był już bardzo osłabiony i kruchy.

Podsumowując działania konserwatorskie w 2017 r., w PKMA IKZB zakonserwowano 5047 obiektów, w tym z:

Zakładu Magazynów Bibliotecznych	832 wol.
Zakładu Dokumentów Życia Społecznego	3618 jedn.
Zakładu Zbiorów Kartograficznych	408 jedn.
Zakładu Zbiorów Muzycznych	189 jedn.

Prace konserwatorskie przy obiektach bibliotecznych wykonywane w Pracowni Konserwacji Masowej Arkuszy IKZB prowadzone są zgodnie z etyką konserwatorską oraz obowiązującymi w środowisku konserwatorskim standardami. Obiekty trafiające do Pracowni mają najwyższy status ochrony, mimo że pochodzą z XIX i XX wieku. W prowadzonych pracach wykorzystywane są materiały odwracalne i tradycyjne metody, jeśli tylko pozwala na to stan obiektu. Celem podejmowanych działań jest przywrócenie w miarę możliwości stanu pierwotnego obiektów i takie ich wzmocnienie, które przywróci im właściwości estetyczne, użytkowe lub ekspozycyjne. Priorytetem jest zachowanie oryginalnej formy i jak największej ilości oryginalnych elementów. W Pracowni dokonuje się zabiegów na arkuszach papieru, nie prowadzi się prac o charakterze introligatorskim (nie szyje się książek, nie tworzy się nowych opraw).

Problem rozszywania oprawnych czasopism czy wyjmowania zszywek z druków nowszych jest dla konserwatorów problemem etycznym – ingerencje te pozbawiają obiekty pewnych cech autentyczności. Zagadnienia związane z tym aspektem zbiorów nowszych – co jest oryginalne, co zachować jako ślad historii – wymaga osobnego opracowania.

Tak duża liczba zakonserwowanych w ciągu jednego roku jednostek (ponad 5 tysięcy) wymagała indywidualnego podejścia do obiektu. Było to możliwe dzięki przyjęciu nietypowej dla istniejących pracowni konserwacji organizacji pracy. Konserwatorzy i renowatorzy nie pracowali oddzielnie – wszyscy razem realizowali kolejne etapy zadań. Konserwatorzy papieru odpowiadają za

program prac, zajmują się bardziej skomplikowanymi obiektami, renowatorzy pracują pod ich kierunkiem, wykonując zadania konserwatorskie o różnym stopniu trudności. Zespół pracuje od początku na papierach maszynowych i wypracował sobie własne metody postępowania z tym trudnym podłożem.

Podobny zakres będą miały prace prowadzone aż do końca trwania programu „Patrimonium” w 2020 roku.

Bibliografia

Odkwaszanie zbiorów bibliotecznych i archiwalnych w Polsce. Podsumowanie, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2008.

Przeszłość dla Przyszłości. Masowe zabezpieczanie zasobów bibliotek i archiwów, Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2010.

Sobucki Władysław, *Konserwacja papieru. Zagadnienia chemiczne*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2013.

Sobucki Władysław, Jeżewska Elżbieta, *Wiedza o papierze dla konserwatorów zbiorów*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2015.

Stan zachowania polskich zbiorów bibliotecznych i archiwalnych z XIX i XX wieku, pod red. B. Drewniewskiej-Idziak, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2006.